

Aleksandr LIPATOW

Instytut Słowianoznawstwa Rosyjskiej Akademii Nauk, Moskwa

inslav@inslav.ru

KĘDY DO NAS?

W POSZUKIWANIU DRÓG DO WZAJEMNEGO ZROZUMIENIA POLAKÓW I ROSJAN

ABSTRACT Which way to us? In search of approaches to mutual understanding of Poles and Russians

The text stresses the necessity of scholarly research of Polish-Russian relations. Mutual stereotypes of perception and prejudices ought to be thoroughly analyzed. Multidimensional approach towards history reveals dialectical relationship between the universal values of European culture and its local embodiments. The history of Polish-Russian relations should be looked at without any narrowing ideological perspective. The Author emphasizes incompatibility of scholarly and ideological approaches to historical research. Cultural perspective is thought to be a reliable method, enabling discovery of differentiated mutual attitude of Poles and Russians, free of ideological simplifications. The cases of S. Polockii, A. Mickiewicz, K. Ryleev, A. Hercen, M. Glinka, S. Rimskii-Korsakov, P. Chaikovskii and I. Brodskii are taken into account as epitomes of ability to mutual empathy and understanding.

Keywords: culture, nationalism, ethnicity, stereotypes of perception, political system

Słowa kluczowe: kultura, nacjonalizm, etniczność, stereotypy percepcji, system polityczny

Poszczególne zjawiska, tworzące sumę zdarzeń i procesów, którą nazywamy historią, bynajmniej nie tworzą jednorodnej całości. Jej składowe stanowią sensory szczególne i z tego względu bywa, że sprzeczne, a nierzadko – pozostające w konflikcie, co znajduje odzwierciedlenie w antagonizmach państw, religii i narodów oraz w wojnach i napięciach społecznych. Absolutyzacja jednej z tych składowych przy tworzeniu uogólnionego obrazu historii zniekształca tę historię, gdyż, świadomie lub nieświadomie, prowadzi do uzgadniania obrazu świata z określoną koncepcją ideologiczną. A tam, gdzie zaczyna się ideologia, tam kończy się nauka, rozumiana jako poszukiwanie i odnajdywanie prawdy obiektywnej.

Patrząc wstecz, z punktu widzenia teraźniejszości na przeszłość naszej Europy ujmowaną w kategoriach czasu długiego trwania, „krótki” wiek XX jawi się jako kolejne podsumowanie historii naszej cywilizacji. Dlatego logiczna wydaje się próba jego zrozumienia w kontekście tej idei pierwotnej i związanych z nią wyobrażeń, które przekształciły Europę, pojmowaną jako pojęcie geograficzne w czasach antyku w Europę, rozumianą jako cywilizację. *Christianitas* – to punkt wyjścia tego uniwersalnego światopoglądu, który zjednoczył rozdrobnione plemiona kontynentu na podstawie wspólnej i jednolitej aksjologii, determinując tym samym kształtowanie się kultury europejskiej, a w jej ramach – narodów i państw europejskich.

W systemie ukształtowanej przez cywilizację wizji świata to, co uniwersalne, i to, co lokalne (etniczne, a w perspektywie – narodowe), stanowiło dialektyczną jedność. Dychotomiczny podział tych składowych całości w rezultacie państwowego, etnicznego, wyznaniowego *etc.* rozwoju lokalności oznaczał rozłam pierwotnej jedności *Christianitas*. Apogeum tego długiego procesu historii europejskiej cywilizacji przypada na wiek XX. Dwie wojny światowe – samobójstwo Europy, ludobójstwo i Holocaust – masowe mordy ludzi ze względu na przynależność narodową i społeczną, podeptanie przez systemy totalitarne praw człowieka i stłumienie w człowieku pierwiastka osobowego – wszystko to stanowiło autonegację cywilizacji.

Historyczna deformacja europejskości, wypaczenie jej pierwotnej istoty prowadziły do narodowego i wyznaniowego rozdzielenia Europejczyków, do szowinizmu i zrodzonej przez instytucje państwowe oraz różnomyślności Kościoły wrogości narodów. Owe procesy ogólnoeuropejskie odcisnęły piętno na pochodnych procesach lokalnych. Trudne sąsiedztwo polsko-rosyjskie¹ stanowi lokalny przejaw historii ogólnoeuropejskiej. W obecnych dążeniach Europejczyków do wzajemnego zrozumienia i w kontekście odideologizowania pojęcia narodu zrozumienie sąsiedztwa dwóch narodów słowiańskich możliwe jest poza absolutyzacją tej czy innej składowej ich historii. A to oznacza pozbawioną ideologicznej absolutyzacji i uogólnień polityki historycznej analizę tych składowych (w tym samej ideologii i pamięci historycznej jako ich naturalnych komponentów), jak również specyfiki ich współistnienia, współoddziaływania i interakcji.

¹ Рог. А. Липатов, *Трудное соседство*, [w:] *Поляки и русские. Взаимопонимание и взаимопонимание*, ред. А. Липатов, И. Шайтанов, Москва 2000.

Staropolskie „kędy do nas” odniesione do łacińskiego *quo vadis* i staroruskiego *кaмo зpaдeмy* to zwrócenie się do polskich i rosyjskich kolegów po fachu w celu **wspólnych poszukiwań** – tej nieuniknionej przesłanki możliwości znalezienia na gruncie naukowym tych dróg, które wiodą do wzajemnego zrozumienia. A jest to konieczny warunek lub, jak ujmowali to nasi dawni poprzednicy – *conditio sine qua non* – wspólnej pracy. Wyjaśniając, a tym samym przewyżając odwieczne polsko-rosyjskie i rosyjsko-polskie wzajemne niezrozumienie, taka współpraca może mieć nie tylko czysto akademickie znaczenie.

Granica nie tylko rozdziela, ale też przyciąga podzielonych. To przyciąganie jest przejawem tych sił dośrodkowych, które od samego początku łączą ludzkość.

Będąc jednością i całością wskutek jedyne go i całościowego aktu stworzenia, ludzkość na przestrzeni całej swojej historii sama dzieliła się z powodu swojej natury i sama jednoczyła się dzięki swojej kulturze.

Od wieków samoidentyfikacja etnosu dokonywała się poprzez identyfikację obcych i przeciwstawienie się im. Ludzkość dzieliła się w ten sposób, przeprowadzając rozgraniczenia w swym łonie. Późniejsze kryteria podziału – „rasa, środowisko, klimat” u pozytywistów, „Blut und Boden” („krew i gleba”) u rasistów/nacjonalistów/szowinistów, walka klas u marksistów, dogmaty religijne u klerykałów – to kolejne ideologiczne modyfikacje pierwotnej natury, z których każda, na swój sposób rozgraniczając ludzkość, służyła dzieleniu ludzi, aby ustanowić władzę nad nimi. Owa historycznie modyfikowana natura tworzyła granice. Przewycięża je, zachowując tym samym pierwotną (holistyczną) integralność, **kultura**, która początkowo wyrastała z religii i bazowała na jej wartościach.

Historyczny początek takiej uniwersalnej i wszechobejmującej kultury sięga epoki, gdy Europa, oznaczająca, jak w starożytności, pojęcie geograficzne stała się pojęciem cywilizacji, której podstawą była aksjologia chrześcijańska. To właśnie ona położyła fundament pod tę uniwersalną kulturę, dzięki której na całym kontynencie z poszczególnych rozdzielonych plemion kształtują się te narody i powstają te państwa, które na przestrzeni **swojej** historii tworzą **wspólną historię** i kształtują **wspólne oblicze** „rodzinnej Europy” – według wyrażenia Czesława Miłosza. Dlatego właśnie europejskość każdego z narodów wchodzących do tej cywilizacyjnej wspólnoty oznacza dialektyczną jedność tego, co uniwersalne (ogólnoeuropejskie), i tego, co lokalne (narodowe). Natomiast tam, gdzie wspomniana dialektyczność zastępowana jest przez dychotomię, pojawia się ów rozłam tego, co aksjologicznie jednolite, który przejawia się w konfliktach między narodami i kryzysach cywilizacyjnych. Jednoczące wspólnotowość cywilizacyjną siły dośrodkowe związane z tym, co uniwersalne, zderzają się z odśrodkowymi – związanymi z tym, co lokalne (narodowe, państwowe, polityczne *etc.*). Dlatego, jeśli natura ludzka na przestrzeni całej historii ustanawiała granice etniczne, państwowe, religijne, ideologiczne, to kultura czyniła te granice przenikalnymi, zbliżała ludzi wbrew przynależności etnicznej, wbrew państwowym, religijnym, ideologicznym przekonaniom i rodzonym przez nie stereotypom. Tym samym odśrodkowe siły natury ludzkiej zawsze były równoważone przez dośrodkowe siły kultury, dzięki którym ludzkość nie zapominała o pierwotnej, związanej z samym aktem stworzenia wspólnotowości i dążyła do odtworzenia jej w tych formach, które odpowiadały wyobrażeniom i konkretnym

warunkom kolejnych epok historycznych. Tworząca się obecnie na naszym kontynencie wspólnota europejska to efekt tego dawnego ukierunkowania kultury, które materializuje się w naszych czasach.

Kultura jako aksjologicznie wspólne, a tym samym historycznie jednolite pole egzystencji różnych narodów należących do tej samej cywilizacji jest czynnikiem dominującym, który określa wspólne dla tych narodów wyobrażenia o tym, co sakralne, i o tym, co świeckie, o państwie i społeczeństwie, jednostce i wspólnocie, a w związku z tym – o wszystkich ich przejawach w praktyce i pragmatyce politycznej, intelektualnej, artystycznej i ekonomicznej. Dlatego też analiza przeszłości i teraźniejszości przez wszechobjemujący pryzmat kultury (której częścią i pochodną jest sama historia tej przeszłości i teraźniejszości), kultury pojętej jako dialektyczna jedność tego, co uniwersalne, i tego, co narodowe, w granicach wspólnej dla Polaków i Rosjan cywilizacji (*Pax Christiana*), może stanowić punkt wyjścia do przybliżenia i stać się tym „ polem spotkania ” uczonych z Polski i Rosji. Będzie to sprzyjać wzajemnemu zrozumieniu, które z kolei jest koniecznym warunkiem współpracy na drodze do **wspólnego** wyjaśnienia – w miarę możliwości i zdolności – problemów naszego „trudnego sąsiedztwa”.

Jednym z jego skutków są trwale stereotypy wyobrażeń narodowych i tradycyjnych wzajemnych uprzedzeń. We współczesnej antropologii etnopsychologiczne wyjaśnienie kultury oznacza rozpatrywanie jej jako obiektywizacji charakteru narodowego. To w nim właśnie uzyskują żywotność właściwe mentalności etnosu i jego psychologii stereotypy i uprzedzenia, zrodzone przez pamięć historyczną. Skutki wpływu przeszłości na wzajemne narodowe wyobrażenia są oczywiste. Natomiast zrozumienie zmian i będących ich konsekwencją nieadekwatności w kontekście naszych czasów może być wyjaśnione w pełni właśnie dzięki współpracy badaczy polskich i rosyjskich. **Wyjaśnienie w pełni**, obiektywne zbadanie tych zjawisk możliwe jest tylko dzięki zaangażowaniu obu stron, bo fenomen stereotypu należy zobaczyć i uświadomić sobie jednocześnie z dwóch perspektyw – „insidera” („swego”) i „outsidera” („obcego”). A jest to możliwe tylko wówczas, gdy rosyjscy i polscy uczeni znajdą to „miejsce spotkania”, które wyklucza wszelkie zaangażowanie ideologiczne i nacjonalistyczne ograniczenia, pojawiające się wtedy, gdy dialektyczność wzajemnej relacji między tym, co uniwersalne, i tym, co narodowe, zostaje zamieniona przez ich dychotomię. Analiza stereotypów postrzegania innych narodów przez pryzmat kultury europejskiej i swoistej dla niej aksjologii będzie sprzyjać właściwemu **zrozumieniu „obcego”, a tym samym i samego siebie**. Ten rodzaj współpracy zakłada nie tylko zastosowanie optyki badawczej i wykorzystanie instrumentarium naukowego odpowiadającego obu stronom, lecz także znalezienie **wspólnego języka naukowego**. Wspólnego nie tylko z punktu widzenia wypracowania pojęć, akceptowalnych przez obie strony, ale też stylu – takiego sposobu wyrazu, który nie razi partnera i nie narzuca mu apriorycznie własnego sposobu myślenia, własnych wyobrażeń jako jedynie słusznych. W taki sposób można osiągnąć wzajemne zrozumienie, a tym samym – współdziałanie stron w procesie **wspólnego demontażu** zastarzanych stereotypów wzajemnej wrogości i uprzedzeń.

Pierwsze kroki we wspólnym rozwiązywaniu problemu stereotypów i uprzedzeń zostały już zrobione. Należy tu przede wszystkim wspomnieć o cyklu konferencji or-

ganizowanych przez Polski Instytut Spraw Międzynarodowych w ramach projektu finansowanego przez polski Komitet Badań Naukowych. Zespół polskich i rosyjskich uczonych, którym kierował profesor Uniwersytetu Łódzkiego Andrzej de Lazari, wydał szereg prac, spośród których można wymienić swoiste podsumowania poszczególnych koncepcji – dwujęzyczne wydanie: *Dusza polska i rosyjska. Spojrzenie współczesne* (Łódź 2003) oraz *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan* (Warszawa 2006). Owocem długotrwałej współpracy rosyjsko-polskiej są również prace Instytutu Słowianoznawstwa Rosyjskiej Akademii Nauk. Bezsporną wartość ma zbiorowa praca uczonych rosyjskich i polskich wydana przez Polsko-Rosyjską Grupę do Spraw Trudnych *Białe plamy – czarne plamy. Sprawy trudne w relacjach polsko-rosyjskich 1918-2008* (*Белые пятна – Черные пятна. Сложные вопросы в российско-польских отношениях*) (Warszawa–Moskwa 2010). Szczególnie warte uwagi są konferencje i wspólne prace uczonych z Polski i Rosji wydane przez Przedstawicielstwo Polskiej Akademii Nauk w Moskwie i Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia. Z najnowszych prac znacząca w tym kontekście wspólna publikacja uczonych polskich i rosyjskich *Myślą i słowem. Polsko-rosyjski dyskurs ideowy XIX wieku* (Warszawa 2014), pod redakcją Łukasza Adamskiego i Sławomira Dębskiego.

Dalsze opracowywanie problemów sąsiedztwa rosyjsko-polskiego i zrodzonych przez nie stereotypów oraz uprzedzeń zakłada bezstronne zbadanie tych obszarów historii i składających się na nią aspektów kultury, w których kryją się przyczyny pojawienia się i przesłanki żywotności wzajemnych wyobrażeń o sobie u obu słowiańskich sąsiadów. Zbadanie tej problematyki we wspólnym dla Polaków i Rosjan kontekście cywilizacji i pod kątem właściwej jej aksjologii będzie sprzyjać zrozumieniu rzeczywistości w jej wielowymiarowej złożoności, a nie ideologicznie ograniczonej jednoznaczności i nie w owym jednowymiarowym spłaszczeniu doktrynalnie zaangażowanych wyobrażeń polityki historycznej, w których dialektyka stosunku tego, co uniwersalne, i tego, co narodowe, zostaje zastąpiona przez ich dychotomię. Przykładowo, to właśnie podejście cywilizacyjne pozwala zrozumieć sięgający XVII w. fenomen rosyjskiego polonofilstwa. W tym stuleciu konfliktów wyznaniowych, politycznych i wojskowych między Rosją i Rzeczpospolitą równoległe do owej wszechogarniającej wrogości, obok niej i mimo niej, przejawia się i szybko wzrasta rosyjskie zainteresowanie polskością. Przybierając postać mody (która ze swej istoty jest irracjonalna i dlatego apolityczna i pozawyznaniowa), wspomniane polonofilstwo objęło zarówno kulturę wysoką, jak i masową (mieszczańską). Symeon Połocki, który przybył w 1664 r. z Rzeczypospolitej, nie bez zdziwienia zauważył, że wielu tu polubiło *śladkie i melodyjne śpiewanie polskiego Psalterza wierszem przełożonego*, a niektórzy choć i kanty śpiewali *mało lub w ogóle nie znając języka polskiego*, ale *od śladkości śpiewu radowali się duchem*². A trzy wieki

² С. Полоцкий, *Избранные произведения*, Москва–Ленинград 1953, s. 213. Zachęciło to Symeona Połockiego do tłumaczenia *Psalterza* na język rosyjski. Jego *Psalterz rymowany* (*Рифмованная Псалтирь*) (1668, wyd. 1680) stworzony został pod wpływem *Psalterza Dawidowego* (wyd. 1579) Jana Kochanowskiego (dzieło na Rusi znane było w oryginale). Dzieło Połockiego było jednym z tych, które stały się dla przyszłego reformatora wiersza rosyjskiego – Michaiła Łomonosowa – „wrotami uczoności”.

później Aleksiej Pozdniejew odnalazł ponad 500 rękopiśmiennych zbiorów z XVII-XVIII w., w których, jak się można domyślić, ze słuchu cyrylicą zapisane były polskie pieśni³.

Język polski stał się językiem dobrze wykształconej części Rosjan i językiem dworu carskiego. Z języka polskiego tłumaczono literaturę piękną⁴, która stanowiła narodowe odbicie uniwersalnych wartości europejskiej kultury Odrodzenia i Baroku.

Właśnie polskie pośrednictwo na przestrzeni XVII w. uzyskuje kluczowe znaczenie w przewidywaniu przez Rosję tradycji własnego, przedłużonego średniowiecza⁵. Istota tego *prądu ukierunkowanego na spotkanie* [встречное течение] (jak w koncepcji Aleksandra Wiesielowskiego) polegała na tym, że polskość dla rosyjskości była zwierciadłem współczesnej europejskości, a jednocześnie wzorem jej swobodnego przekształcenia w kulturze słowiańskiego sąsiada. Jego kultura była przyjmowana jak swego rodzaju wzorzec artystyczno-estetyczny i kulturowy zachodnioeuropejskiej nowożytności, której częścią była Rzeczpospolita. Dlatego jej język zyskał status języka-pośrednika w procesie przyswojenia europejskości przez rosyjskość. W XVII w. język polski wszedł do programu nauczania Akademii Słowiańsko-Grecko-Łacińskiej. Władali nim działacze odnawianej kultury rosyjskiej, nauki i literatury XVIII w. – m.in. reformatorzy rosyjskiego systemu wersyfikacyjnego – Michaił Łomonosow i Wasilij Tiediakowski.

W tym kontekście rosyjskie polonofilstwo rozpatrywane „od zewnątrz” wydaje się paradoksem na tle konfliktów państwowo-politycznych, religijnych i wojskowych. Natomiast rozpatrywane „od wewnątrz”, w specyficznym środowisku kultury europejskiej i właściwego jej postrzegania rzeczywistości, jawi się jako lokalny przejaw ogólnej prawidłowości.

Rosyjskie polonofilstwo obserwowane przez pryzmat cywilizacji ogólnoeuropejskiej i badane w aspekcie swojej dla niej aksjologii (w której uniwersalne i narodowe są dialektyczną jednością) wydaje się naturalną i organiczną składową wewnątrzcywilizacyjnej cyrkulacji wartości. Cyrkulacja ta formuje proces europejski w kulturze, sztuce i literaturze, determinując kształtowanie i zastępowalność epok historycznych (Średniowiecze, Barok, Oświecenie, Romantyzm *etc.*).

Tak rozumiany uniwersalizm europejskości jest poza partykularyzmem instytucji państwowych, religijnych, narodowych, polityczno-partyjnych i innych tej czy innej władzy, wypracowującej na swoje własne potrzeby ideologię, w której dialektyka uni-

³ Рог. А. Позднеев, *Рукописные песенники XVII-XVIII вв. Из истории песенной syllabической поэзии*, Москва 1958; tenże, *Светские польские песни в русских рукописных песенниках XVII в.*, [w:] *Польско-русские литературные связи*, red. Н. Балашов i in., Москва 1970.

⁴ Рог. С. Николаев, *Польская поэзия в русских переводах. Вторая половина XVII – первая треть XVIII века*, Ленинград 1989.

⁵ Рог. А. Липатов, *Литературный облик польского Барокко и проблемы изучения древнерусской литературы*, [w:] *Славянское Барокко. Историко-культурные проблемы эпохи*, red. А. Порог, А. Липатов, Л. Софронова, Москва 1979; A. Lipatow, *Barok i literatury wschodniosłowiańskie*, Wrocław 1990, *Studia Polono-Slavica Orientalia. Acta Litteraria*, t. 12; tenże, *Sarmackie korzenie okcydentalizacji kultury rosyjskiej*, [w:] tenże, *Rosja i Polska. Konfrontacja i grawitacja. Historia, kultura, literatura, polityka*, Toruń 2003; С. Николаев, *Польско-русские литературные связи XVI-XVIII веков и их значения для истории русской литературы*, „Славяноведение” 2002, nr 2.

wersalnego i lokalnego zostaje zastąpiona przez ich dychotomię: jedność zostaje zastąpiona przez rozdzielenie.

Ideologie tworzone przez instytucje władzy rozczłonkowują Europę jako cywilizację wbrew tej uniwersalnej, wszechobejmującej, powszechnej i ogólnoludzkiej idei, która tę cywilizację stworzyła jako *Pax Christiana*. Historyczne sąsiedztwo Rosji i Polski jest tylko szczególnym odbiciem tej ogólnoeuropejskiej prawidłowości. Paralełą zrodzonej przez ideologie konfrontacji politycznej, religijnej, narodowej jest sięgająca cywilizacyjnej aksjologii grawitacja kulturowa⁶. Uświadomienie sobie tej paraleli pozwala ujrzeć naszą wspólną historię w szerokiej perspektywie cywilizacyjnej, a tym samym – poza wąskimi ramami takiej bądź innej interpretacji ideologicznej. A to z kolei pomoże zrozumieć w perspektywie historycznej kolejne – zewnętrzne, bo tylko pozorne – paradoksy rosyjskiego polonofilstwa.

Na przestrzeni wieku XVIII w wyniku rozpoczętych przez Piotra I radykalnych, wprowadzanych „odgórnie” reform Rosja przekształciła się – według słów Katarzyny II – w „państwo europejskie”. Przyspieszone i dynamiczne przekształcenie Carstwa Moskiewskiego w Petersburskie Imperium opierało się na tej kulturze, która była powołana do stworzenia fenomenu „rosyjskiego Europejczyka” – budowniczego (według wyrażenia Piotra I) „Rosyjskiej Europy” („Российская Европа”). Wspierana i krzewiona „od góry” nowa kultura jako siła napędowa **rewolucyjnej** pod względem swoich metod **modernizacji państwa** stanowiła ewolucyjny rozwój tej części kultury wysokiej XVII w., której twórcami i nosicielami byli rosyjscy polonofile.

W XVIII wieku w rezultacie wyrównywania poziomu kultury wysokiej w Rosji w stosunku do kultury wysokiej w Polsce poprzednia rola polsko-rosyjskiego partnerstwa tożsamościowego zostaje zastąpiona równoprawnym partnerstwem polsko-rosyjskim. W pierwszej połowie stulecia na tle dyskusji o reformowaniu Rzeczypospolitej partnerstwo to zyskuje m.in. wyraz w zainteresowaniu polskiej myśli społeczno-politycznej rosyjskim doświadczeniem przemian kulturowo-politycznych, a w drugiej połowie wieku – w okresie rozkwitu kultury, literatury i sztuki oświeceniowej w Rosji i w Polsce – w pojawieniu się pierwszych przekładów poezji rosyjskiej na język polski i osobistych kontaktów rosyjskich i polskich środowisk twórczych. Przy tym znane komplikacje polityczne – tak jak i wcześniej – nie były przeszkodą dla tradycyjnego już w Rosji polonofilstwa, przybrało ono jedynie nowy wymiar. Wraz z kształtowaniem się w Rosji społeczeństwa obywatelskiego (którego pierwszym słowem byli Nowikow i Radiszczew, a pierwszym czynem – powstanie dekabrystów) rosyjskich polonofilów jednoczą z Polakami uniwersalne ogólnoeuropejskie idee oświeceniowego światopoglądu i aktualizowane tradycje historii narodowej – nowogrodzkiego republikanizmu i demokracji szlacheckiej.

Rosyjska inteligencja – pisał Bierdiajew – *od końca XVIII w., od Radiszczewa dusiła się w samodzielnym państwowości i szukała wolności i prawdy w życiu społecznym*⁷. W tym czasie w Polsce stronnicy reform i pierwszej w Europie Konstytucji 3 maja

⁶ Por. A. Lipatow, *Rosja i Polska...*; tenże, *Rosyjskie projekcje europeizmu a czynnik polski (od średniowiecza do epoki nacjonalizmów)*, „Prace Komisji Spraw Europejskich PAU” 2012, t. 5.

⁷ M. Bierdiajew, *Rosyjska idea*, przeł. J. C. – S. W., Warszawa 1999, s. 170, *Biblioteka Frondy*.

z 1791 r. po unicestwieniu Rzeczypospolitej przez trzy monarchie absolutne dusili się w tym samym systemie państwowym. Dlatego też zarówno ich dążenie do uzyskania niepodległości narodowej, jak i do narodowej realizacji uniwersalnych idei epoki Oświecenia były zrozumiałe i bliskie rosyjskim przedstawicielom społeczeństwa obywatelskiego. Właśnie ta **euuropejskość** jednoczyła Rosjan i Polaków w sferze kultury, a tym samym – polityki jako jej pochodnej. Niezwykle popularny w owym czasie poeta, przyszły dekabrysta Konrad Rylejew wspomniał polszczyznę pisał do byłego powstańca i adiutanta Tadeusza Kościuszki, niedawnego więźnia Twierdzy Pietropawłowskiej, znakomitego pisarza i działacza społeczno-politycznego Juliana Ursyna Niemcewicza:

Zamiłowanie prawdy i wszystkiego, co jest ojczyzną, natchnęło mi zamiar podania uwadze ziomków moich wielkie bohaterów rosyjskich czyny i przyjaciół całego rodu Człowieka. Śpiewy historyczne J. W. Pana były dla mnie wybornym wzorem, dla którego się nauczył języka, ozdobionego imionami Kochanowskich, Krasickich, Trembeckich i Niemcewiczów [...].

Poświęcając Niemcewiczowi swój przekład jego pieśni o Głińskim, Rylejew kontynuuje: *Płody geniuszów są spólną wszystkich własnością: ja zaś śmiem wręczać Szanownego Nestora polskiej literatury, że i na brzegach Newy, młodociane w królestwie nauk pokolenie z rozkoszą się napawa słodkim sarmackiej lutni dźwiękiem i umie cenić przyjaciół wielkiego Washingtona*⁸.

Widać tu wyraźnie zarówno kulturową, jak i społeczno-polityczną bliskość Rosjan i Polaków w uniwersalnym kręgu cywilizacji europejskiej. Społeczeństwo obywatelskie w Rosji – jego część demokratyczna i liberalna – w różny sposób, ale niezmiennie krytycznie odnosiło się do systemu państwowego swego kraju, właśnie ze względu na swoją europejskość. Historyczne doświadczenie i realność współczesnego Zachodu sprzyjały uświadomieniu sobie przez nich archaiczności samodzierżawia, ograniczającego możliwości rozwoju narodowego. *W wielkiej sprawie tworzenia i ochrony swojego państwa naród rosyjski wyczerpywał swoje siły [...]* – pisał Nikołaj Bierdiajew. – *Cała zewnętrzna działalność Rosjanina poświęcona była służbie państwu. Odcisnęło to smutne piętno na życiu Rosjanina*⁹.

Wzięty pod uwagę czynnik samoświadomości społeczeństwa obywatelskiego, który jednoczył Rosjan i Polaków w uniwersalnym kręgu kulturowym europejskości, znosi kolejny i znów czysto zewnętrzny paradoks wspólnego dla nich przeciwstawienia się rosyjskiemu systemowi państwowemu. Owa pozorna paradoksalność jest pochodną takiej koncepcji historii, która przedstawia przeszłość tylko jednej płaszczyźnie – ideologii narodo-państwowej – i interpretuje tylko pod jednym kątem – potrzeb tego, co dzisiaj nazywane jest „polityką historyczną”¹⁰. Natomiast zróżnicowanie wspólnego

⁸ Cyt. wg: A. Kraushar, *Obrazy i wizerunki historyczne*, Warszawa 1906, s. 330. Niemcewicz i Kościuszko, uwolnieni przez Pawła I, wyjechali do USA. Tam Niemcewicz został wybrany na członka Amerykańskiego Towarzystwa Filozoficznego, zbliżył się do znanych działaczy państwowych i politycznych, ożenił się z córką pierwszego wiceprezydenta Stanów Zjednoczonych Livingstona.

⁹ Н. Бердяев, *Анархизм – явление русского духа*, [w:] *Русский индивидуализм. Сборник работ русских философов XIX-XX веков*, red. О. Селин, Москва 2007, s. 175, *Философский бестселлер*.

¹⁰ Por. A. Lipatow, *Historia a polityka historyczna*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU” 2013, t. 21.

rosyjsko-polskiego przeciwstawiania się temu samemu systemowi politycznemu polega na tym, że Rosjanie walczyli przeciwko własnemu państwu w celu przekształcenia go zgodnie z duchem europejskiej współczesności, Polacy natomiast występowali przeciw temu samemu, ale obcemu im państwu, aby odzyskać własne państwo, w którym byłyby kontynuowane europejskie w swojej istocie reformy demokratyczne, zapoczątkowane przez Konstytucję 3 maja 1791 r., a przerwane zniszczeniem republiki szlacheckiej przez trzy monarchie absolutne.

Dekabryści wystąpili przeciwko temu samemu imperatorowi i temu samemu imperium, przeciwko którym pięć lat później wznieśli postanie Polacy. Dlatego bynajmniej nie jest paradoksalne hasło „Za naszą i waszą wolność”, podobnie jak i masowa manifestacja w wyzwolonej Warszawie, gdy tłum niósł pięć symbolicznych trumien – na pamiątkę straconych dekabrystów i na znak solidarności z „Przyjaciółmi Moskalami”, o których pisał w *Dziadach* Adam Mickiewicz. Poznawszy imperium od wewnątrz, Mickiewicz zobaczył tu trzy Rosje – Rosję społeczeństwa obywatelskiego i dekabrystów, Rosję zniewolonego upaństwowionego społeczeństwa i Rosję prostego, jeszcze nieuświadomionego ludu¹¹. Taki zróżnicowany stosunek Polaków do Rosji i Rosjan w czasie powstania i represji, które nastąpiły po jego stłumieniu, można zaobserwować na przestrzeni całej dalszej historii rosyjsko-polskiej¹². Przykładem rosyjskiej paraleli podobnego postrzegania Polaków – rosyjskiego odzwierciedlenia tej samej uniwersalnej kultury europejskiej i poglądów społeczno-politycznych społeczeństwa obywatelskiego są wspomnienia Aleksandra Hercena (1851):

Gdy wybuchła w Warszawie rewolucja 1830 r., naród rosyjski nie wykazał najmniejszej wrogości w stosunku do nieposłusznych woli carskiej. Młodzież całym sercem współczuła Polakom. Pamiętam z jaką niecierpliwością czekaliśmy na wieści z Warszawy: płakaliśmy jak dzieci o upamiętnieniu naszych petersburskich męczenników w stolicy Polski. Współczucie Polakom sprowadziło na nas surowe kary – wbrew woli trzeba było tać je w sercu i milczeć¹³.

Przy tym w kulturowym, a przede wszystkim w artystyczno-kulturowym stosunku Rosjan do polskości rozgraniczenie postrzegania przez społeczeństwo obywatelskie i społeczeństwo upaństwowione traci swoją określoność lub w ogóle nie występuje. Przykładem może być pierwsza rosyjska opera romantyczna o wyraźnym ukierunkowaniu oficjalno-patriotycznym, przejawiającym się już w samym tytule *Życie za cara* (*Жизнь за царя*) (1836) Michaiła Glinki. W ciągu ponad półtora wieku niezmiennie po podniesieniu kurtyny na widowni rozlegają się oklaski w czasie „polskiego aktu” – polskich kostiumów narodowych, szlacheckich pów i dźwięków mazurka towarzyszących temu barwnemu obrazowi. Naoczne piękno polskości tłu-

¹¹ Рог. А. Липатов, Пушкин и Мицкевич: два типа национальной проекции европеизма, [w:] *Адам Мицкевич и польский романтизм в русской культуре*, red. В. Хорев, Москва 2007; A. Lipatow, *Rosja i Polska...*, s. 181-216.

¹² Wśród szeregu opracowań poświęconych tej tematyce można wymienić pracę: S. Kalemka, *„O naszą i waszą wolność”. Studia z dziejów polskiej myśli politycznej doby romantyzmu*, Olsztyn 1997, *Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie*, nr 169.

¹³ А. Герцен, *Избранные философские произведения*, т. 2, Москва 1948, s. 140.

mi świadomość tego, że zachwyt dotyczy przecież wrogów, którzy za chwilę zabiją legendarnego bohatera rosyjskiego. W XIX w. zaraz po rozgromieniu polskiego powstania powtarza się sytuacja przedstawianych na scenie wydarzeń wojny z Polakami w XVII w., który był początkiem fascynacji kulturą wroga. I znów Muzy okazują się silniejsze niż Mars.

W swojej istocie to kolejny przejaw ogólnej prawidłowości: kultura (a szczególnie kultura artystyczna) dominuje nad polityką, co warunkuje nieprzerwaną obecność polskości w rosyjskości i jej oddziaływanie od XVII w. do dnia dzisiejszego. Polskość wnika do życia elity rosyjskiej i rosyjskiej kultury muzycznej XIX w. Bale w pałacu carskim, w resursach i dworach szlacheckich zazwyczaj rozpoczynały się od poloneza. W trakcie zabawy niezmiennie tańczono mazurka. Polonez brzmi w operze Czajkowskiego *Eugeniusz Oniegin* (*Евгений Онегин*), mazurek, za przykładem Glinki, pojawia się w operze Nikołaja Rimskiego-Korsakowa *Pan wojewoda* (*Пан воевода*). To tylko niektóre, najbardziej wyraziste przykłady przejawów i rozwoju procesu kulturowo-historycznego, który sięga XVII w. Kontynuacja zapoczątkowanych przezeń zjawisk jest dobrze znana i widoczna aż do naszych czasów¹⁴. To składowe tej sfery historii rosyjsko-polskiej, która w istocie swojej jest równoległa, a pod względem kierunku – przeciwna historii w wymiarze państwowym, oficjalnym, politycznym, nacjonalistycznym, kościelno-wyznaniowym.

Realna historia jest wielowymiarowa, jak wielowymiarowa jest realność ludzkiego istnienia. Sprowadzenie jej do jednego z wymiarów jako wspólnego mianownika wypacza prawdziwą realność, bo upraszcza ją wg schematu *pars pro toto*. A to oznacza wtargnięcie takiej lub innej ideologii do myślenia naukowego. Ideologia manipuluje świadomością społeczną. Absolutyzując znaczenie minionych wydarzeń państwowo-politycznych, narodowych, wyznaniowych, aktualizując je według potrzeb kolejnej władzy, ideologia kształtuje opinię publiczną w sposób dla tej władzy wygodny. Dlatego też **nauka kończy się tam, gdzie zaczyna się ideologia**.

Historia rosyjsko-polska, jak zresztą każda historia, jest wieloaspektowa, sprzeczna i jakże często nie tylko dramatyczna, ale również tragiczna. Absolutyzacja tych lub innych składających się na nią wymiarów wypacza istotę ich dychotomii, a co za tym idzie – niejednorodną całościowość, która może być właściwie uświadomiona w świetle podejścia cywilizacyjno-kulturowego¹⁵. Ono właśnie pozwala zrozumieć poszczególne

¹⁴ Z nowych publikacji należy wymienić wydaną z inicjatywy i za staraniem Stałego Przedstawiciela Polskiej Akademii Nauk przy RAN w Moskwie M. Wołosa wspólną pracę polskich i rosyjskich uczonych *Русско-польские языковые, литературные и культурные контакты*, red. С. Гжибовский, В. Хорев, М. Волос, Москва 2011. Wcześniej M. Wołos zorganizował międzynarodową konferencję naukową, której materiały zostały opublikowane w tomie: *Революционная Россия 1907 года и польский вопрос: новые источники, новые взгляды*, Москва 2009.

¹⁵ А. Липатов, *Европейская цивилизация как дифференцированная целостность (Запад и славяне)*, „Мировая экономика и международные отношения” 2007, nr 6; tenże, *Универсальное и национальное: двуединство процесса формирования этнических языков и культур в цивилизационном пространстве Европы*, [w:] *Глобализация – этнизация: этнокультурные и этноязыковые процессы*, red. Г. Нещименко, Vol. 1, Москва 2006; tenże, *Славянство как составная часть европейской цивилизации (к давней идее славянского единения и извечной*

wymiary ludzkiego istnienia jako pochodne uniwersalnej aksjologii *Christianitas* w ich lokalnym – narodowym – wariacie. Sama kultura natomiast jest tym czynnikiem, który warunkuje swoistość wszystkich sfer działalności człowieka – społecznej i indywidualnej.

Takie rozumienie kulturowej specyfiki sprzyja uświadomieniu przeszłości, w tym – historii rosyjsko-polskiej bez ideologicznego dysonansu. A to właśnie on generuje takie widzenie historii, w którym prawidłowość przekształca się w paradoks. Z tego wynika logiczna konstatacja: podejście cywilizacyjno-kulturowe pozwala uświadomić sobie ten niezmienny fakt, że rosyjskie polonofilstwo to lokalny przejaw postrzegania, swoistego przyswojenia i narodowego rozwinięcia wartości uniwersalnych we wspólnym z Polakami kręgu *Christianitas* jako cywilizacji. W ciągu całej swojej historii tak pojmowane polonofilstwo było ogniwem łączącym rosyjskość z polskością, a poprzez nią – z europejskością. Na przestrzeni już czterech wieków widać to zarówno na przykładzie konkretnych faktów, jak i w swoistości opinii o nich wyrażanych przez rosyjskich polonofilów. *Potrzebowaliśmy okna na Europę, i język polski był dla nas takim oknem*¹⁶ – oświadczył laureat nagrody Nobla – Josif Brodski w 1987 r. Występując na otwarciu Targów książki w Turynie 18 maja 1988 r., o polskiej poezji powiedział do swoich włoskich słuchaczy: [...] *the most extraordinary poetry of this century is written in that*

проблеме славянского разъединения), [w:] *Актуальные этноязыковые и этнокультурные проблемы современности*, red. Г. Нецименко, т. 1, Москва 2014, *Studia Philologica*; tenże, *Польша – Россия: цивилизационный аспект национального восприятия (В поисках подхода к аксиологическому осмыслению европеизма)*, [w:] *Русская культура в польском сознании*, red. Н. Филатова, В. Хорев, Москва 2009; tenże, *Культуры Руси, России, Украины и Белоруссии в их отношениях с Польшей: от Средневековья до начала XVIII в. (опыт цивилизационно-регионального рассмотрения)*, [w:] *Славянский мир в глазах России. Динамика восприятия и отражение в художественном творчестве, документальной и научной литературе*, red. А. Будагова, Москва 2011, *Slavica et Rossica*; tenże, *Стереотипы национального восприятия: специфика национальной истории, особенности национальной культуры и адекватная оптика научного рассмотрения*, Москва 2002, *Studia Polonica*; tenże, *Национальное – межнациональное – универсальное. (Мир природы и мир культуры: на примере этнического пограничья Польши)*, [w:] *Studia polonorossica. К 80-летию Елены Захаровны Цыбенко*, red. В. Хорев, Москва 2003; tenże, *Польскость в русскости: разнонаправленный параллелизм восприятия культуры западного соседа. (Государство и гражданское общество)*, [w:] *Россия – Польша: образы и стереотипы в литературе и культуре*, red. В. Хорев, Москва 2002; tenże, *Две проекции национального восприятия: Польша глазами Пушкина – Россия глазами Мицкевича (Теоретические и исторические аспекты межнациональной перцепции)*, [w:] *Россия в глазах славянского мира*, red. А. В. Липатов и in., Москва 2007, *Slavica et Rossica*; tenże, *Универсальное и национальное (казус Гоголя)*, [w:] *Н. В. Гоголь и славянские литературы*, red. А. Будагова и in., Москва 2012; А. Lipatow, *Rosyjskie projekcje europeizmu...*; tenże, *Mikołaj W. Gogol: ukraińskość, rosyjskość, polskość w pryzmacie universum cywilizacyjnego*, [w:] *Idea i komunikacja w języku i kulturze rosyjskiej*, red. A. Dudek, Kraków 2010, *Prace Katedry Rosjoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 10; *Россия – русский человек в восприятии славянских народов*, red. А. В. Липатов, Ю. А. Созина, Москва 2015.

¹⁶ *I Was Simply a-Soviet: A Talk with Joseph Brodsky by Anna Husarska*, „The New Leader” 1987, Vol. 70, nr 19, s. 8-11. Cyt. za: И. Грудзинская-Гросс, *Под влиянием? И. Бродский и Польша*, przeł. С. Зенкевича, „Старое литературное обозрение” 2001, nr 2 (278), [online] <http://magazines.russ.ru/slo/2001/2/grgr.html>, 11 XII 2015 [przypis Redakcji].

*language*¹⁷. Tłumacz szeregu polskich poetów, a wśród nich Cypriana Kamila Norwida, Leopolda Staffa, Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego, Zbigniewa Herberta i swojego starszego kolegi, polskiego noblisty Czesława Miłosza, Brodski zaznaczył: *Sądzę, że Polacy to w ogóle najmądrzejszy naród i zawsze tak było. Są oni jedynymi w swoim rodzaju prawdziwymi Europejczykami*¹⁸.

W kontekście prezentowanych wyżej rozważań ta konstatacja rosyjskiego literata przywołuje skojarzenie z opinią amerykańskiej badaczki Ewy Thompson: *Tego, co cywilizacja myśli sama o sobie i jakie kryteria stosuje dla określenia prawdy i kłamstwa, często można dowiedzieć się z literatury, którą tworzy*¹⁹.

Czyż nie jest to ów klucz kulturowo-historyczny, który wbrew nawykowi myślenia, dawnym uprzedzeniom i tradycyjnym stereotypom otwiera przed nami ogólnocywilizacyjną perspektywę wzajemnego zrozumienia, a tym samym – wzajemnego zbliżenia w naszej wspólnej, według słów Miłosza „rodzinnej Europie”?

Tłumaczenie: Magdalena Romanowska

BIBLIOGRAFIA

- Бердяев Н., *Анархизм – явление русского духа*, [w:] *Русский индивидуализм. Сборник работ русских философов XIX-XX веков*, red. О. Селин, Москва 2007, *Философский бестселлер*.
- Бродский И., *Большая книга интервью*, red. В. Полухина, Москва 2000.
- Герцен А., *Избранные философские произведения*, т. 2, Москва 1948.
- Грузинская-Гросс И., *Под влиянием? И. Бродский и Польша*, przeł. С. Зенкевича, „Старое литературное обозрение” 2001, nr 2 (278), [online] <http://magazines.russ.ru/slo/2001/2/grgr.html>.
- Липатов А., *Две проекции национального восприятия: Польша глазами Пушкина – Россия глазами Мицкевича*, [w:] *Россия в глазах славянского мира*, red. А. В. Липатов i in., Москва 2007, *Slavica et Rossica*.
- Липатов А., *Европейская цивилизация как дифференцированная целостность (Запад и славяне)*, „Мировая экономика и международные отношения” 2007, nr 6.
- Липатов А., *Культуры Руси, России, Украины и Белоруссии в их отношениях с Польшей: от Средневековья до начала XVIII в. (опыт цивилизационного рассмотрения)*, [w:] *Славянский мир в глазах России. Динамика восприятия и отражение в художественном*

¹⁷ J. Brodsky, *How to Read a Book*, „The New York Times Sunday Book Review” 1988, 12 VI, [online] <http://www.nytimes.com/1988/06/12/books/how-to-read-a-book.html?pagewanted=all>, 11 XII 2015 [przypis Redakcji].

¹⁸ *Стихотворение это фотография души*. Интервью Б. Янгфельда с Иосифом Бродским, [w:] И. Бродский, *Большая книга интервью*, red. В. Полухина, Москва 2000, s. 294.

¹⁹ Е. Томпсон, *Генрик Сенкевич, Алексей Толстой и „Столкновение цивилизаций”*. Сэмюэла Хантингтона, „Историк и художник” 2008, nr 1-2, s. 171.

творчестве, документальной и научной литературе, red. А. Будагова, Москва 2011, *Slavica et Rossica*.

Липатов А., *Литературный облик польского Барокко и проблемы изучения древнерусской литературы*, [w:] *Славянское Барокко. Историко-культурные проблемы эпохи*, red. А. Рогов, А. Липатов, Л. Софронова, Москва 1979.

Липатов А., *Национальное – межнациональное – универсальное. (Мир природы и мир культуры: на примере этнического пограничья Польши)*, [w:] *Studia polonorossica. K 80-летию Елены Захаровны Цыбенко*, red. В. Хорев, Москва 2003.

Липатов А., *Польскость в русскости: разнонаправленный параллелизм восприятия культуры западного соседа (государство и гражданское общество)*, [w:] *Россия – Польша: образы и стереотипы в литературе и культуре*, red. В. Хорев, Москва 2002.

Липатов А., *Польша – Россия: цивилизационный аспект национального восприятия (В поисках подхода к аксиологическому осмыслению европеизма)*, [w:] *Русская культура впольском сознании*, red. Н. Филатова, В. Хорев, Москва 2009.

Липатов А., *Пушкин и Мицкевич: два типа национальной проекции европеизма*, [w:] *Адам Мицкевич и польский романтизм в русской культуре*, red. В. Хорев, Москва 2007.

Липатов А., *Славянство как составная часть европейской цивилизации (к давней идее славянского единения и извечной проблеме славянского разъединения)*, [w:] *Актуальные этноязыковые и этнокультурные проблемы современности*, red. Г. Нешименко, т. 1, Москва 2014, *Studia Philologica*.

Липатов А., *Стереотипы национального восприятия: специфика национальной истории, особенности национальной культуры и адекватная оптика научного рассмотрения*, Москва 2002, *Studia Polonica*.

Липатов А., *Трудное соседство*, [w:] *Поляки и русские. Взаимопонимание и взаимонепонимание*, red. А. Липатов, И. Шайтанов, Москва 2000.

Липатов А., *Универсальное и национальное (казус Гоголя)*, [w:] *Н. В. Гоголь и славянские литературы*, red. А. Будагова i in., Москва 2012.

Липатов А., *Универсальное и национальное: двуединство процесса формирования этнических языков и культур в цивилизационном пространстве Европы*, [w:] *Глобализация – этнизация: этнокультурные и этноязыковые процессы*, red. Г. Нешименко, Vol. 1, Москва 2006.

Николаев С., *Польская поэзия в русских переводах. Вторая половина XVII – первая треть XVIII века*, Ленинград 1989.

Николаев С., *Польско-русские литературные связи XVI-XVIII веков и их значения для истории русской литературы*, „Славяноведение” 2002, пг 2.

Позднеев А., *Рукописные песенники XVII-XVIII вв. Из истории песенной syllабической поэзии*, Москва 1958.

Позднеев А., *Светские польские песни в русских рукописных песенниках XVII в.*, [w:] *Польско-русские литературные связи*, red. Н. Балашов i in., Москва 1970.

Полоцкий С., *Избранные произведения*, Москва–Ленинград 1953.

Революционная Россия 1907 года и польский вопрос: новые источники, новые взгляды, Москва 2009.

Россия – русский человек в восприятии славянских народов, red. А. В. Липатов, Ю. А. Созина, Москва 2015.

- Русско-польские языковые, литературные и культурные контакты*, red. С. Гжибовский, В. Хорев, М. Волос, Москва 2011.
- Томпсон Е., *Генрик Сенкевич, Алексей Толстой и „Столкновение цивилизаций”*. Сэмюэла Хантингтона, „Историк и художник” 2008, nr 1-2.
- Bierdiajew M., *Rosyjska idea*, przeł. J. C. – S. W., Warszawa 1999, *Biblioteka Frondy*.
- Brodsky J., *How to Read a Book*, „The New York Times Sunday Book Review” 1988, 12 VI, [online] <http://www.nytimes.com/1988/06/12/books/how-to-read-a-book.html?page-wanted=all>.
- I Was Simply a-Soviet: A Talk with Joseph Brodsky by Anna Husarska*, „The New Leader” 1987, Vol. 70, nr 19.
- Kalemka S., „*O naszą i waszą wolność*”. *Studia z dziejów polskiej myśli politycznej doby romantyzmu*, Olsztyn 1997, *Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie*, nr 169.
- Kraushar A., *Obrazy i wizerunki historyczne*, Warszawa 1906.
- Lipatow A., *Barok i literatury wschodniosłowiańskie*, „Studia Polono-Slavica Orientalia. Acta Litteraria” 1990, t. 12.
- Lipatow A., *Historia a polityka historyczna*, Kraków 2013, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU” 2013, t. 21.
- Lipatow A., *Mikołaj W. Gogol: ukraińskość, rosyjskość, polskość w pryzmacie universum cywilizacyjnego*, [w:] *Idea i komunikacja w języku i kulturze rosyjskiej*, red. A. Dudek, Kraków 2010, *Prace Katedry Rosjoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 10.
- Lipatow A., *Rosyjskie projekcje europeizmu a czynnik polski (od średniowiecza do epoki nacjonalizmów)*, Kraków 2012, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU” 2012, t. 5.
- Lipatow A., *Sarmackie korzenie okcydentalizacji kultury rosyjskiej*, [w:] tenże, *Rosja i Polska. Konfrontacja i grawitacja. Historia, kultura, literatura, polityka*, Toruń 2003.

Aleksandr Władimirowicz LIPATOW – doktor habilitowany nauk filologicznych, główny pracownik naukowy (ведущий научный сотрудник) Centrum Historii Literatur Słowiańskich w Instytucie Słowianoznawstwa Rosyjskiej Akademii Nauk w Moskwie.